

Sultan II. Abdülhamid Han Dönemine İşleme Tablolar Üzerinden Bir Bakış

Ayça Özer Demirli*

İşleme sanatının doğuşunun temelinde insanın, süslenme ve güzelleşme isteği ile gündelik yaşamda kullandığı eşyaları bezeme arzusu bulunur. İşleme yapımında gerekli olan ilk şey keçe, deri, dokuma gibi işlemenin yapılacağı yüzey malzemesi; ipek, yün, pamuk veya metal malzemeden oluşan iplik; işleme yapılacak yüzeyin gerileceği kasnak ya da gergef ve iğne ile işleme tekniğine göre uygulamadır.

Sanatların en eskilerinden biri olan işleme sanatı mitolojilerde, efsanelerde yer almış, Anadolu topraklarında da varlığını yüzyıllardır sürdürmüştür. Türklerin anavatanı Orta Asya'dan başlayarak Türk devletlerinde de işlemlerin yaygın olarak kullanıldığı tespit edilebilmektedir.

Osmanlı beyleri ve padişahları, kendilerini halktan ayırmak ve güçlü olduklarını yönettikleri topluma göstermek için işlemlerle zenginleştirilmiş giysiler kullanmışlardır.

Osmanlı Sarayı'nın ihtiyacını karşılayan Ehl-i Hiref teşkilatına kayıtlı Saray atölyelerinin dışında, devlet denetiminde bulunan çarşıda da işleme yapan atölyeler kurulmuş ve Osmanlı saraylarından siparişler alınmıştır. İşleme, malzemesinden üretimine kadar birçok farklı iş kolunun ortaya çıkışını sağlamış, bu iş kolları loncalara bağlı olarak çalışmıştır. Ayrıca daha 17. yüzyılda, Bursa'da kadınların kendi yaptıkları elişlerini sattıkları ve bunun için vergi de ödemedikleri bir çarşının olduğu bilinmektedir.¹

İstanbul'da Kapalıçarşı'da 17. yüzyılda 65 erkek işlemeci vardır. Charles White, 1844 yılında, İstanbul Kapalıçarşısı'nın "Yağlık Çarşısı" adıyla anılan koca bir bölümünün olduğunu ve bu bölümün uzun ana çarşı girişinde yer aldığını anılarında anlatır.²

18. yüzyılda altın ve gümüş alaşımli telin işlemlerde kullanımı hızlı bir yükselişe geçmiş, ayrıca metal telle işlemeli Hüseyini kumaşlar yüzyılın sonundan itibaren sıklıkla kullanılmıştır.

19. yüzyılda ise düz kesme tel, tırtıl tel, bükme tel gibi çeşitli teller ile pul ve boncuklarla zenginleştirilmiş kasnaklarda işlenen ve yapıldıkları semtlerin adını alan Tepebaşı ve Galata isimli işlemler önemli bir iş kolu oluşturmuştur.

Angelica Kauffman,
Türk Kıyafetli Kadın, 1780.

* Dr., Tekstil Koleksiyon Sorumlusu, TBMM Millî Saraylar.

19. yüzyılda görülen siyasi gelişmeler Osmanlı yaşamını birçok yönden etkilemiş, geleneksel beğeniler doğrultusunda vazgeçilmeyen eşyalar ile Osmanlı hayatında yeni yer edinmiş masa örtüleri, yatak örtüleri, peçeteler gibi, mobilyalar ile kullanılan örtüler bir bakıma işleme sanatının gelişmesine katkı sağlamıştır. Değişen sofr düzeni içerisinde yer alan bu örtülerden peçete ve masa örtüleri, Sultan Abdülhamid Dönemi'nde başlayan işlemeli monogram kullanımları ile dikkat çekmektedir.

Saray ve halk yaşamının vazgeçilmezi işleme; evlilik, sünnet, doğum ve ölümle ilgili her özel durumda yerini almış, çeyiz geleneği ile de gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Çarşı işlemlerinin dışında evde gündelik yaşamında çeyiz hazırlamak amacıyla işleme yapan genç kız bu sanatın gelişmesine katkı sağlamış, çeyizini görkemli işlemlerle donatarak ne kadar nitelikli olduğunu gelin gideceği aileye göstermek istemiştir. Bunun için bir gelenek olarak evden eve giderek nakış öğretme aşına kadınlar ya da evinde çırak yetiştiren hanım ustalar işleme sanatının gelişmesini sağlamışlardır.

Saray Yaşamında İşleme Sanatının Yeri

Haremde dikiş dikmek, nakış işlemek bir tür eğlence, güzel bir uğraş olarak kabul görmüş ve hareme cariye alınırken becerikli olmasının yanı sıra, nakışa yatkın olmasına dikkat edilmiştir. Harem hayatını anlatan birçok gravür ve resimde, gergef işleyen kadınlar tasvir edilmiştir. 16. yüzyılda Menavino, eski saraydaki genç kızları eğitmek üzere her sabah 15 nakış hocasının geldiğini bildirir.

Fransız seyyah Nicolas de Nicolay, 1550'lerde padişahın sarayında 200 genç kızın iğne işi öğrenmekte olduğunu yazar. İngiliz elçisinin eşi olarak 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Lady Montague ise I. Mustafa'nın dul hasekisine ait yetişkin cariyelerin yaptıkları işlemlere ilişkin bilgiler verir: "Âdet olduğu üzere hasekinin çevresi çocuk yaşta cariyelerle çevrilidir ve yaşı büyük olanların görevi daha küçüklerle nakış işlemeyi öğretmektir."

Saray'da sadece cariyeler değil hanım sultanlar da iş işlemişler, örneğin IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın işlediği mendiller işlemleriyle devrinde ün yapmıştır.³

Padişah kızlarının doğumlarında, düğün ve çeyizlerinde de dönemin modasına uygun her türlü işlemin en özeli yer alırdı. Dolmabahçe Sarayı tekstil depolarında bulunan ve Tekstil Koleksiyonu'na kayıtlı çeşitli işlemeli dantel parçaları, düğmeler ile dikiş, nakış malzemeleri ve Dürrüşehvar Sultan'a ait eğitim ve oyuncak koleksiyonuna kayıtlı iğne, iplik ile işleme bezi, Saray harem yaşamında bizlere işlemin varlığını kanıtlayan önemli kaynaklardır.

Saray dokuma ve işleme geleneğinin halka ulaşmasında resmî törenler ve hediyelerin etkisi olduğu gibi, yüksek rütbeli bir devlet memuru ile evlenip taşraya giderken yanlarında kendi çeyizlerini götüren saraylı hanımların da bu işlemlerin yaygınlaşmasına katkı sağladığı düşünülebilir.

19. yüzyıla kadar geleneksel eğitim sistemi içerisinde yerini alan ve usta-çırak ilişkisi ile öğrenilen işleme; Kız Sanayi Mektepleri'nin açılması ile artık ders olarak okutulmaya başlanmıştır. 1859 yılında açılan ders programında nakışla ilgili ders bulunan Rüşdiye ile 1864 yılında Tuna Valisi Midhat Paşa tarafından İstanbul'da öksüz kızlar için açılan, Osmanlı'da kız mesleki ve teknik eğitime öncülük eden

ıslahhânenin, açılış tarihi daha eski olmasına karşın, Kız Sanayi Mektepleri daha kapsamlı ders programları ile bu sanatın gelişmesini sağlamışlardır.

İstanbul'da açılan ilk kız mesleki ve teknik eğitim kurumu olan Kız Sanayi Mektebi 1869 yılında kurulmuştur.⁴ Kız Sanayi Mektepleri, hanımların el becerilerini geliştirmeyi ve bunlardan ekonomik kazanç sağlamayı amaçlayan okullardır. Bu okullarda 'el hünnerleri' dersi adı altında nakış, biçki, dikiş, kanaviçe, dival, bez dokuma gibi dersler okutulduğu bilinmektedir. Osmanlı arşivlerinde bulunan Sultan II. Abdülhamid Dönemi belgeleri, imparatorlukta kızların eğitim aldığını, mesleki bilgi ve beceri kazanarak üretime katıldıklarını, Saray'ın sipariş vererek de bu okulları her açıdan desteklediğini bizlere göstermektedir.⁵

Koleksiyon

Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu'nda bulunan işlemeli eserler, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başına tarihlenen özgün örneklerden oluşmaktadır. Eserler, işleme ve malzeme kaliteleri ile geç dönem Osmanlı saray işlemleri ile ilgili belge niteliği taşımaktadır. Batılılaşmanın etkisi ile imparatorluğa gelen yeni sanat akımları; geleneksel sanat ve sanatçılar tarafından yorumlanarak literatüre eklenen yeni malzemeler ve formlar ile buluşarak hayat bulmuştur.

Koleksiyondaki farklı işlevleri içeren birçok başlık altındaki ürünler, işlemlerin kullanım alanlarını göstermektedir. Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu işlevleri bakımından genel olarak Saray tefrişinde kullanılmış, gündelik yaşam ve özel törenlerde yer almış, ayrıca dini özellikler taşıyan ve kutsal kabul edilen işlemeli eserlerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır.

Saray'ın İşleme Tabloları

Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan işlemeli tablolar, birkaç başlık altında toplanabilir; bunlar içerisinde işleme armalar, işleme yazılar ve işleme resimler bulunmaktadır.

19. yüzyılda kullanılmaya başlanan nesneli işlemlere en güzel örnekler saray tefrişinde kullanılan işlemeli tablolar olsa gerektir. Resim sanatında görülen renk tonlamalarının işlemlerde kullanılması ile derinlik ve gölge verilebilmiş böylece gerçeğe daha yakın eserler üretilmiştir. Bu işlemler resim havası verilmiş son derece gerçekçi betimlemeler ve detaycı mimari tasvirleri ile göze çarpmaktadır. Döneminde yaygınlaşan, yazı, bitkisel motifler ve mimari betimlemelerle bezeli bu tür panolara imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki konaklarda ve camilerde de rastlanmaktadır.⁶

İşlemeli eserleri yapan kişi ve grupların isimlerinin yer aldığı yazı kuşakları da yine işlemeli tablolarda görülmekte, yazı kuşaklarında kullanılan çok iyi okunabilecek Osmanlıca yazı karakterleri ve hatta celi divani gibi süslü yazılar dikkat çekmektedir. İşlemeli tablolardaki yazı kuşaklarında zaman zaman tasvir edilen ögenin adresi verilmekte, zaman zaman da işleyen kişinin ya da grubun ismi zikredilmektedir. Ayrıca işleme malzemesi olarak saç telinin kullanıldığı ilgi çekici bir eser de koleksiyonda mevcuttur.

İşleme tablolarının genel özellikleri arasında hemen hepsinde, ipek kumaşların zemin olarak kullanıldığı ve işleme malzemesi olarak ipek iplikler ile metal tel ipliğin tercih edildiği görülmektedir.

Padişahların tahta çıktığı gün olan cülus, törenlerle kutlanmıştır. II. Abdülhamid dönemindeki törenlerde Padişah, Mâbeyn-i Hümayun'da vükela ve vüzeranın ve ecnebi sefirlerin tebriklerini daha sonra ailesinin tebriklerini haremde kabul ederdi. 1901 tarihindeki II. Abdülhamid'in 25. cülus kutlamaları, kutlamalar arasında en gösterişli olanıydı.

Padişaha diğer imparatorluklardan, yabancı temsilciliklerden, şehzadelerden, sultanlardan, haremlerinden ve halktan birçok hediyeler sunulurdu. Sunulan hediyeler, kendi dairesi ile Küçük Mâbeyn'in arasında Büyük Salon'a konularak aileye gösterilirdi.⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir defterde (M.R 1119) II. Abdülhamid'e 25. cülus yıldönümü dolayısıyla gelen hediyeler kayıt altına alınmıştır. 22 Ağustos 1316 tarihli defter Osman Nuri ve Hasan Faik isimli mâbeyncilerin mührünü taşımaktadır. Kayıtlarda hediyeler sıra numarası ile kaydedilmiş, kimin tarafından hediye edildiği ve nereye konulduğu yazılmıştır. Defterde "102.

1 12/2780 Envanter No'lu
İşlemeli Tablo

Mai zemin üzerine ipekle işlenmiş Hamidiye Etfal Hastahanesi'nin çerçevesi resmi. Doktor İbrahim Bey kullarının haremi cariyeleri tarafından, Silah-haneyeye gönderilmiştir" (Dolmabahçe Sarayı'nda) kaydı bulunmaktadır.⁸

Kayıtlarda 102 sıra numarası ile bulunan eser oysa ki günümüzde 31/1593 envanter numarasıyla Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmaktadır. Hastanenin Başhekim Kolağası İbrahim Bey'in eşi tarafından işlenmiş tabloda, merkez bina ile iki yanındaki pavyonlar cepheden tasvir edilmiş ve böyle bir hastaneyi açtığı için padişahı öven bir şiir yazılmıştır.⁹ Sultan II. Abdülhamid'in hususi tabibi iken, Hamidiye Etfal Hastahanesi'nin kurulmasında emeği geçen ve Kolağası rütbesi verilen İbrahim Paşa hastahanenin baştabibi olarak görevine devam etmiştir.¹⁰

Hamidiye Etfal Hastahanesi'ni gösteren bir diğer tablo, Milli Saraylar Koleksiyonu'nda 12/2780 envanter numarası ile kayıtlıdır. Tablo açık mavi renkli atlas üzerine kahverengi, tarçın rengi, bej, nefti renkli ipek iplikle sarma ve kordon tutturma tekniği ile Sultan II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Hamidiye Etfal Hastahanesi işlemelidir. Hastahanenin altında bir açıklama kitabesi bulunmakta ve burada Rik'a yazıyla "Hamidiye Etfal-ı Hastane-i Şahaneleri'nin arka cihetinden görünüş olup, Tabib-i Sani Hakkı Şinasi kullarının zevcesi Emine Resmiye cariyeleri tarafından cülus-ı meş'adet-me'nus-ı hazret-i hilafetpenahilerinin yirmi beşinci sene-i mübarekesini takdisen nakş ve min gayr-ı haddin takdim kılınmıştır" yazısı işlenmiştir.

Günümüz Türkçesiyle "Hamidiye Etfal Hastahanesi'nin arka tarafından görünüş olup II. Tabip Hakkı Şinasi kullarının zevcesi Emine Resmiye cariyeleri tarafından Halife hazretlerinin saadet getirici cüluslarının 25. mübarek senesini kutlamak için nakş edilip takdim kılınmıştır" denilmektedir.

Tablo, II. Abdülhamid'in 25. cülusu nedeniyle 1901 yılında hediye edilmiştir. Tabloyu işleyen Emine Hanım hastahanenin başhekim yardımcısının eşidir.

Diğer taraftan Hamidiye Etfal Hastahanesi Tabib-i Sanisi Kolağası Hakkı Şinasi Efendi, 1318 yılında bir derece terf-i rütbesi ile yine 1320 yılında da binbaşı iken terfii etmiştir. Bu terfilerde haremi Emine Hanım'ın işleyerek hediye ettiği ve Saray tarafından da beğenilen tablonun etkisinin olup olmadığı bilinmemekle beraber tablo günümüzde Dolmabahçe Sarayı Harem bölümünde teşhir edilmektedir.¹¹

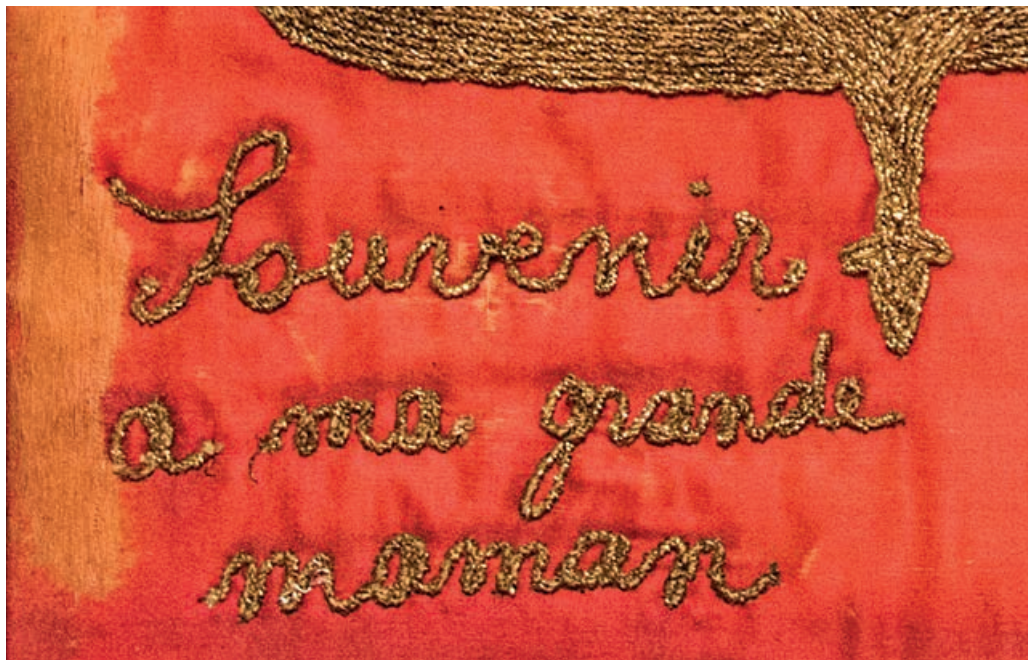
Dolmabahçe Sarayı Harem tefrişinde yer alan 54/2389 envanter No'lu işlemeli tabloya, kırmızı atlas kumaş üzerine metal bükümlü ipek iplikle kordon tutturma tekniğinde celi sülüs hat'la "Ya Ali", yazısı, sağ alt köşesine "Souvenir a ma grande maman" ve sol alt köşesine "Esmâ Cherin" yazıları işlenmiştir. Ya Ali yazısı, Hz. Ali'nin kılıcı olan zülfikar şeklinde sonlandırılmıştır. Uğruna ve gücüne inanılan "Ya Ali" yazılı levhaları konak ve kahvehanelere asmak âdettendi. Tablonun altında yazılı olan "Benim büyükanneme bir hatıra" ibaresi ile muhtemelen "Sevgili Esmâ" anlamında kullanılan yazılar, eserin eğitim düzeyi yüksek ve dil bilen bir hanım tarafından işlendiğini göstermektedir.¹² Ayrıca tablo haremden nakışın bir hatıra hediye olarak verilebilecek düzeyde rağbet gördüğünü de göstermesi açısından önemlidir. Büyük bir olasılıkla Sultan Abdülaziz'in Baş İkbali Gevheri Hanım'dan doğan kızı Esmâ Sultan'a ait olan tablo, bir yandan sultanların da işleme öğrenimi gördüğüne işaret etmektedir.¹³

Sultan II. Abdülhamid tarafından desteklenen ve çoğaltılan İnas Mektebi talebelerinin işlediği, Saray Koleksiyonu'nda 12/2578 envanter numarası ile kayıtlı tabloda,

2-3 54/2389 Envanter
No'lu İşlemeli tablo ve
işlemeden "souvenir a ma
grande" detayı.

2

3

4

4 12/2578 Envanter No'lu İşlemeli Tablo.

5 12/2578, Envanter No'lu İşleme Tablo Yazı Kuşağı detayı.

5

işleme malzemesi olarak saç teli kullanılmıştır. Krem rengi ipek kumaş üzerine kum iğnesi ve boyama ile Yıldız-Hamidiye Camii ve yakın çevresi tasvir edilmiştir. Caminin ve yakın çevresinin tasviri saç telleri ile işlenmiştir. Gölgelemeleri ise boyama ile yapılmıştır. Tablonun çerçevesi güvez renkli kadife ile kaplamalıdır. Çerçevenin üst köşelerinde iki yana doğru drapeli kordon ve püsküllerle süslü farbelalar iner.

Tablonun yazı kuşağında üstte celi divanı yazıyla altta rik'a yazıyla "...Şevketlü Padişahımız Sultan Abdülhamid Han-ı Sani efendimiz hazretlerine... ve ubudiyet ve şükran-ı firavan tatavla İnas Mekteb-i Talibat-ı cariyeleri" yazısı işlenmiştir. Padişaha kulluk ve sonsuz şükranlarını ifade eden Tatavla (Kurtuluş) Kız Mektebi talebeleri ayrıca işleme malzemesi olarak koleksiyonda tek örnek olarak saç telini kullanmışlardır. İşleme malzemesi olarak saç telinin kullanılması ile Padişah'a duydukları şükran ifadesi vurgulanmak istenmiş olmalıdır.

Koleksiyonda bulunan işleme tabloların yazı kuşakları öncelikle, saray işlemeli eserlerin adreslenmesi ile ilgili araştırmamıza yön vermiştir. Ayrıca bizlere o günki koşullarda işleme sanatının saray yaşamında ve harem yaşamındaki yerini göstermiştir. Bunun yanı sıra işleme sanatının kızlarımızın okullarda aldıkları eğitimlerinin bir parçası olduğunu ve yapılan arşiv taramalarında saray tarafından söz konusu okullara işleme siparişleri verildiği belirlenmiştir. Sarayın bu okullara siparişler vererek kurduğu okulların yaşaması için açık bir destek sağladığı aşîkârdır.

Günümüzde saray duvarlarını süslemekte olan işleme tablolar, dönemin hanımlarının sanat ve estetik dünyasının birer eseri olmasının yanı sıra kızların eğitime katkı sağlayan Sultan'ı da bizlere işaret eden birer belgedir.

Dipnotlar

- 1 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 135.
- 2 Ulla Ther, *Türk İşlemeleri; Osmanlı Saray İşlemelerinden Anadolu Çeyiz Sandıklarına*, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul 1993, s. 22.
- 3 Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayı'nın Çocukları: Şehzadeler ve Hanım Sultanların, Yaşamları, Giysileri, Aygaz Yayınları*, İstanbul 2006, s. 216-217.
- 4 Cemil Öztürk, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, II. Üsküdar Toplumsal Kuralların Tekstil El Sanatlarının Yaşamında Etkisi", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara 2005, s. 238.
- 5 Ayça Özer Demirli, "Sarayın İşiltıları İşlemeler", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2007, s. 250-251.
- 6 Hülya Bilgi, İdil Zambak, El Emeği Göz Nuru; Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'ndan Osmanlı İşlemeleri, İstanbul 2012, s. 54.
- 7 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1986, s. 83-84.
- 8 Nedret Bayraktar, "Sultan II. Abdülhamid'e Gelen 25. Cülus Hediyeleti Defteri", *Tarih ve Toplum*, S. 21, İstanbul, s. 12-18.
- 9 Nuran Yıldırım, *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Etfal Hastanesi*, İstanbul 2010, s. 37.
- 10 Nedret Bayraktar, "Sultan II. Abdülhamid'in 25. Saltanat Yıl Dönümü", *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Hediyeleti*, Yıldız Sarayı Vakfı, İstanbul 2014, s. 81.
- 11 Ayça Özer Demirli, "Milli Saraylar Koleksiyonu'ndaki 19. Yüzyıl İşlemeli Eserlerin Değerlendirilmesi", İstanbul Teknik Üniversitesi Sanat Tarihi Basılmamış Doktora Tezi, 2011.
- 12 H. Örcün Barışta, "Dolmabahçe Sarayı'nda Türk İşleme Sanatından Örnekler", *Milli Saraylar 1994/1995*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 1996, s. 78-91.
- 13 Ayça Özer Demirli, *Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu'ndaki 19. Yüzyıl İşlemeli Eserlerin Değerlendirilmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Kaynakça

- Barişta, H.Örçün, *Osmanlı İmparatorluk Dönemi Türk İşlemelerinden Örnekler*, Ankara 1981.
- _____, *Türk El Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- _____, "19. Yüzyıl Türk İşlemelerinden Seçkin Örnekler", *Kültür ve Sanat*, Yıl: 3, S. 9, 1991, s. 19-22.
- _____, "İşlemeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1994, s. 295-298.
- _____, "Dolmabahçe Sarayı'nda Türk İşleme Sanatından Örnekler", *Milli Saraylar*, İstanbul 1996, s. 78-91.
- Bayraktar, Nedret, "Sultan II. Abdülhamid'e Gelen 25. Cülüs Hediye Defteri", *Tarih ve Toplum*, S. 21, İstanbul 1985, s. 12-20.
- Berker, Nurhayat, "Türk İşlemeleri", *Sanat Dünyamız*, S. 2, Yapı Kredi Kültür Sanat, İstanbul Eylül 1974.
- Davis, Fanny, *Osmanlı Hanımı 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, YKY, İstanbul 2009.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 135.
- Gürsu, Nevber, "Türk İşlemeleri", *Antik & Dekor*, S. 18, İstanbul 1993, s. 78-82.
- Özer Demirli, Ayça, *Sandıklarda Saklı Saray Yaşamı*, TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2006.
- _____, "Sarayın İşıltıları İşlemeler", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2007, s. 249-258.
- _____, "Saraylarımızda İşlemeli Eserler, *Saray Koleksiyonları Müzesi, Son Dönem Osmanlı Sarayında Gündelik Hayatın İzleri*", TBMM Milli Saraylar, İstanbul 2011, s. 108-116.
- _____, "Milli Saraylar Tekstil Koleksiyonu'ndaki İşlemeli Eserlerin Değerlendirilmesi", İstanbul Teknik Üniversitesi, Sanat Tarihi Doktora Tezi, 2011.
- Öztürk, Cemil, "Üsküdar Kız Sanayi Mektebi, II. Üsküdar Toplumsal Kuralların Tekstil El Sanatlarının Yaşamasında Etkisi", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2005.
- Pardoe, Miss Julia, *18. yüzyılda İstanbul*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997.
- Saz, Leyla, *Harem'in İçyüzü*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.
- Sürür, Ayten, *Türk İşleme Sanatı*, Akbank Yayınları, İstanbul 1976.
- Tezcan, Hülya, "Saray Nakkaşhanesinin Erken Resim Programına Göre Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi* 23-27 Eylül 1991, c. 3, Ankara 1995, s. 321-330.
- _____, *Osmanlı Sarayının Çocukları: Şehzadeler ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri*, Aygaz Yayınları, İstanbul 2006.
- Ther, Ulla, *Türk İşlemeleri, Osmanlı Saray İşlemelerinden Anadolu Çeyiz Sandıklarına*, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul 1993.